

component named "work" is at low level of development, while the overall index of teaching staff's social frustration has inverse significant relationships with such components of organizational culture as "work," "management," "motivation and morality" and the general index of organizational culture: as teaching staff's social frustration increases, the levels of development of these organizational culture components decrease.

The most "sensitive" to secondary school organizational culture have been shown to be the components of social frustration that relate to teaching staff's work: the higher the levels of all the components and the overall index of organizational culture, the lower teaching staff's work-related social frustration in the majority of its components. It should be noted that the most pronounced statistically significant relationships can be observed in such measures of social frustration as relationship with school administration and work conditions.

Thus, organizational culture of secondary schools can be considered as a factor in reducing teaching staff's social frustration, particularly in their professional life.

Keywords: secondary educational institutions; teaching staff; social frustration; organizational culture; organizational culture components

Відомості про авторів

Карамушка Людмила Миколаївна, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Karamushka, Liudmila Mykolaivna, corresponding member, NAES of Ukraine, Dr., Prof., Head, laboratory of organizational and social psychology, G.S.Kostiuk Institute of psychology of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: LKARAMA01@gmail.com

Заїка Інна В'ячеславівна, науковий кореспондент лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна.

Zaika, Inna Vyatcheslavivna, PhD student of Laboratory of Organizational And Social Psychology, G.S.Kostiuk Institute of psychology of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: inna.zaika.75@mail.ru

УДК 316.6

Креденцер О.В., Лагодзінська В.І., Ковальчук О.С.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ»: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

Креденцер О.В., Лагодзінська В.І., Ковальчук О.С. Теоретичний аналіз поняття «соціальна напруженість»: міждисциплінарний підхід. У статті проведено теоретичний аналіз поняття «соціальна напруженість» у контексті міждисциплінарних досліджень. Проаналізовано поняття «соціальна напруженість» з точки зору соціології, соціології праці, економіки, менеджменту, соціальної філософії, політології та психології, соціальної психології, психології особистості. Показано, що найбільший ступінь розробки ця проблема має в соціологічних та психологічних науках. Дослідження «соціальної напруженості» в руслі психологічного знання має свою специфіку та особливості й досліджується на макрорівні (суспільство), мезорівні (організації, малі групи), мікрорівні (особистість).

Ключові слова: соціальна напруженість, соціально-психологічна напруженість, політична напруженість, психічна напруженість, соціальний конфлікт, соціальна напруженість в організаціях.

Креденцер О.В., Лагодзінская В.И., Ковальчук А.С. Теоретический анализ понятия «социальная напряженность»: междисциплинарный подход. В статье проведен теоретический анализ понятия «социальная напряженность» в контексте междисциплинарных исследований. Проанализировано понятие «социальная напряженность» с точки зрения социологии, социологии труда, экономики, менеджмента, социальной философии, политологии и психологии, социальной психологии, психологии личности. Показано, что наибольшую степень разработки данная проблема имеет в социологических и психологических науках. Исследование «социальной напряженности» в русле психологического знания имеет свою специфику и особенности и исследуется на макроуровне (общество), мезоуровне (организации, малые группы), микроуровне (личность).

Ключевые слова: социальная напряженность, социально-психологическая напряженность, психическая напряженность, социальный конфликт, напряжение, социальная напряженность в организациях.

Постановка проблеми. Більше двох десятиліть Україна знаходиться в процесі соціальних, економічних та політичних трансформацій. Суспільство перехідного періоду здебільшого характеризується динамічністю, нестійкістю, нестабільністю, що може виражатися в зростанні певних протиріч між соціальними групами, незадоволеності потреб більшості суспільства, загостренні соціальної тривожності тощо, і, як наслідок, виникнення соціального напруження на індивідуальному та груповому рівнях.

Сьогодні, з урахуванням ситуації, що склалась в Україні, на наш погляд, проблема соціальної напруженості постає особливо гостро як в окремих регіонах, так і в країні в цілому. Тому дослідження поняття «соціальної напруженості», її сутності, значення, чинників виникнення, а, головне, умов попередження та подолання є на часі дуже актуальним напрямком досліджень в усіх галузях соціально-гуманітарних та соціально-економічних наук.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За радянських часів навіть існування самого терміна «соціальна напруженість» було неможливим, адже наявність певних соціальних протиріч в радянському суспільстві дискутувало з ідеологічними концепціями комунізму. Тому до 80–90-х років вітчизняні дослідження соціальної напруженості належали виключно площині психологічної науки та розглядалися з позицій теорій стресу і психічної напруженості особистості в різних видах діяльності (Л.С. Виготський, В.Л. Маришук, Н.І. Наєнко, С.Л. Рубінштейн та ін. [17; 18; 23]). Після 90-х років дослідження соціальної напруженості в інших соціальних науках набули нового значення та актуальності, у зв'язку з новими трансформаційними процесами на пострадянському просторі (В.О. Васютинський [22], А.А. Давидов [10], Е.О. Ключенко [12], М.М. Слюсаревський [25], О. Рукавишников [23], О.В. Чернявська [29] та ін.).

Останні події в Україні, революції, соціальні конфлікти, військові події, економічна та політична криза актуалізували потребу дослідження соціальної напруженості на різних рівнях її прояву та умов її подолання з урахуванням сучасного історичного етапу розвитку українського суспільства (О. Андренко [1], Л.М. Карамушка, І.В. Заїка [11], О.С. Фротер [28] та ін.). Разом із тим, слід підкреслити, що зазначені роботи не розкривають достатньою мірою всіх аспектів зазначеної проблеми.

Отже, актуальність, соціальна значущість та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір **мети дослідження** – здійснити теоретичний аналіз поняття «соціальна напруженість», зокрема, в контексті міждисциплінарних досліджень.

Дослідження проведене в рамках виконання науково-дослідної теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Психологічні технології підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості» (2016–2018 рр.) під науковим керівництвом д. п. н., професора Л.М. Карамушки.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Аналіз літератури показує, що соціальна напруженість – широке міждисциплінарне поняття, що знаходиться в колі уваги багатьох наук: соціологія, політологія, філософія, економіка, психологія (рис. 1).

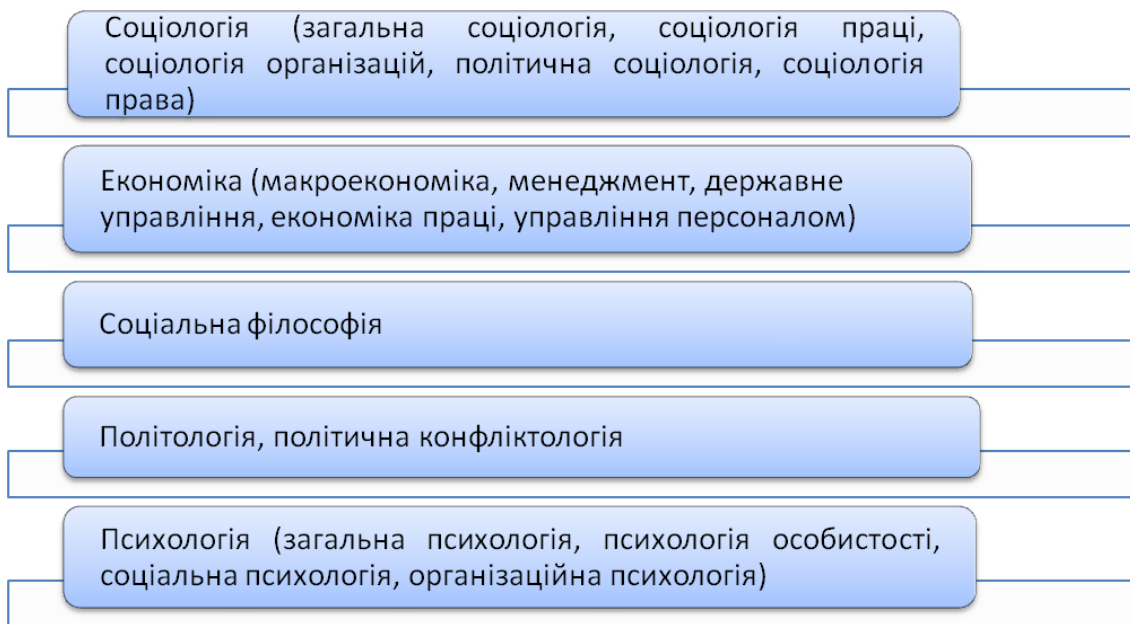

Рис. 1. Основні науки, що досліджують поняття «соціальна напруженість»

Розглянемо послідовно специфіку основних підходів у кожній галузі.

Насамперед, розглянемо основні підходи до аналізу поняття «соціальна напруженість», що використовують в **соціології**, адже вона є однією із найбільш представленою в цьому контексті.

Одним із перших поняття «соціальна напруженість» використовує соціолог Т. Парсонс [20]. Вводячи до складу соціальної дії поняття соціальної норми, дослідник стверджує, що нормативний елемент, зустрічаючи опір при реалізації соціальної дії, є джерелом соціальної напруженості і потенційного конфлікту.

Український соціолог О.В. Чернявська, досліджуючи механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в Україні, вказує на те що, у соціологічній науці фундамент у дослідженні соціальної напруженості заклали західні соціологи: Т. Парсонс, Р. Мертон, Н. Смелзер (структурно-функціональний підхід); Р. Дарендорф, Л. Козер, К. Боулдінг, Дж. Рекс (конфліктна парадигма); П. Блау, Дж. Хоманс (теорія обміну); М. Леві, Г. Алмонд, Ф. Рігс, У. Ростоу і ін. (теорії модернізації); Д. Белл, А.Тоффлер, А. Турен, А. Етціоні (концепції постіндустріального суспільства) [29].

Аналіз вітчизняних соціологічних досліджень дозволив нам зробити деякі теоретичні узагальнення.

По-перше, у вітчизняній соціології поняття соціальної напруженості розглядається в рамках теорії соціальних змін і набуває суб'єктно-діяльнісний характер [3; 4; 7; 12; 23 та ін.].

Наприклад, у рамках цього підходу В.О. Рукавишников визначає соціальну напруженість як поняття, яке характеризує особливий стан суспільного життя, що вирізняється загостренням внутрішніх протиріч об'єктивного і суб'єктивного характеру. Він вважає, що соціальна напруженість не тільки є сигналом про кризовий стан соціальної системи, про порушення балансу її структур і функцій, але і відображає певний духовний стан індивідів і соціальних груп, часом досить значних, від яких значною мірою залежать мотиви суспільної поведінки [23].

О.В. Чернявська визначає соціальну напруженість як особливий стан соціальної системи (групи, спільноти, суспільства), що знаходиться в процесі соціальних змін, в основі якого лежить стійке почуття соціальної незадоволеності, як наслідок виникнення і розвитку соціальних протиріч, що позначаються на стані суспільної свідомості і поведінки соціальних суб'єктів [29].

Є.О. Ключенко [12], розглядаючи соціальну напруженість у контексті соціально-політичної ситуації, говорить про те, що вона відображає дестабілізаційний потенціал установок людей щодо участі в різноманітних формах соціального протесту.

По-друге, в соціології соціальну напруженість розглядають на міжособистісному, міжгруповому, міжнаціональному та загальносуспільному рівнях, не зачіпаючи при цьому індивідуальний рівень.

Наприклад, В.Н. Кудрявцев говорить про соціальну напруженість у рамках аналізу феномену «конфлікт» та стверджує, що соціальна напруженість – це особливий стан суспільної свідомості і поведінки, специфічна ситуація сприйняття і оцінки дійсності. Це стан властивий конфлікту і супроводжує його. Масштаби соціальної напруженості здебільшого можна порівняти з масштабами конфлікту, який їх породжує. Тому автор підкреслює, що мова йде про міжособистісну, міжгрупову, міжнаціональну або про глобальну напруженість у суспільстві [15].

По-третє, соціологи відмічають, що наслідки соціальної напруженості проявляються на соціально-психологічному та поведінковому рівнях.

Так, І. Бузовський [7] говорить про те, що історично зміст поняття соціальної напруженості розглядався у зв'язку з такими явищами, як соціальна дезінтеграція, криза солідарності, девіація (в стабільному суспільстві), аномія (в нестабільному суспільстві), втрата соціальної ідентичності, депривація і фрустрація, класова боротьба, міжнаціональні зіткнення і, нарешті, соціальна криза і соціальна катастрофа. На поведінковому рівні соціальна напруженість проявляється як у стихійних масових діях (в ажіотажному попиті, скупці товарів і продуктів харчування з метою створення страхових запасів «на чорний день» і т.д.), так і в різних конфліктах, мітингах, демонстраціях, страйках і інших формах громадянської непокори і протесту, а також у вимушеній і добровільній міграції в інші регіони і за кордон. Соціальна напруженість нерідко безпосередньо пов'язана з ростом активності різних суспільно-політичних формувань у боротьбі за вплив в масах і за владу, з діяльністю різного роду екстремістських груп, в тому числі націоналістичного спрямування, з активізацією злочинних елементів і т.д. Цей вид напруженості має помітно виражений регіональний характер [15].

Разом із тим, В. Рукавишников говорить про «соціально-психологічний рівень соціальної напруженості» [23]. Його емпіричним аналогом, показником виступає стан громадської думки і соціального самопочуття населення. Насамперед це суб'єктивні оцінки людьми свого суспільного становища, рівня задоволення соціально-економічних і духовних потреб та інтересів, а також їхнє ставлення до окремих сторін суспільного життя. Соціально-психологічна напруженість на цьому рівні характеризується, по-перше, настроями незадоволення існуючим станом справ у життєво важливих сферах суспільного життя (наприклад, невдоволення зростанням цін, інфляцією, забрудненням довкілля, зростанням злочинності, безробіттям тощо), а також настроями незадоволеності соціальним порядком в широкому розумінні цього слова. По-друге, тим, що під впливом зазначених настроїв утрачається довіра до влади, знижується авторитет влади, зникає відчуття безпеки, поширюються песимістичні оцінки майбутнього, виникає схильність до протестних дій.

Далі проаналізуємо поняття «соціальна напруженість» з точки зору підходів *економічних наук*.

Слід зазначити, що в економічних науках соціальну напруженість розглядають, здебільшого, в контексті соціально-економічних чинників її виникнення та її соціально-економічних наслідків. Найбільш представленим цей напрям досліджень є в роботах з макроекономіки, державного управління, соціально-економічної політики держави, економіка праці та управління персоналом [1; 16; 24; 27; 28 та ін.], хоча, і дуже часто, тісно переплітається і з іншими соціальними науками, про які, зокрема, й ідеться в цій статті.

Так, наприклад, В.В. Узунов розглядає соціальну напруженість як особливий соціально-психологічний стан населення або окремих його соціальних груп, який залежить від рівня задоволення їхніх потреб і проявляється в девіантній поведінці або зміні місця проживання та сімейного стану [27].

Вказуючи на очевидний соціально-психологічний контекст цього поняття, автор досліджує його в контексті державного управління соціально-економічним розвитком регіонів країни.

Проведене автором емпіричне соціально-економічне дослідження показало, що на соціальну напругу в країні та її регіонах впливає безліч груп факторів, серед яких однією з найбільш важливих є якість життя населення (51,6% від досліджених). До складу останньої в свою чергу входять: низький матеріальний

рівень (13,9%); зростання злочинності (11,4%); безробіття (10,1%); несправедливий розподіл доходів (8,94%); низький рівень соціального забезпечення (8,9%); демографічні фактори, смертність усіх видів, зростання числа психічних захворювань (7,6%); загострення житлової проблеми (7,6%); розлучення (6,3%); зменшення обсягів і якості медичних послуг (6,3%); екологічна ситуація (6,3%) [27].

Проводячи емпіричні дослідження соціальної напруженості, О.А. Андренко зазначає, що зростання соціальної напруженості пов'язане з незадовільною кримінальною та екологічною обстановкою, неможливістю населення своєчасно погашати заборгованість за комунальні платежі через низький рівень доходів і несвоєчасну виплату заробітної плати [1]. Під соціальною напруженістю автор розуміє багатогранний соціальний феномен, що формується на підставі незадоволення населення своїм соціальним, економічним і політичним становищем, характеризує динаміку особливого соціального стану частини суспільства і функціонує під впливом як домінуючих тенденцій розвитку суспільства, так і особливих умов та обставин [1].

На стику макроекономіки та економіки праці здійснено дослідження М.В. Семикіною. Авторка розглядає напруженість у соціально-трудових відносинах як негативний фактор економічного зростання регіонів [24].

Економічні дослідження соціальної напруженості на рівні організації проводяться в рамках, насамперед, таких напрямків, як економіка праці та управління персоналом [6; 9; 16; 28 та ін.].

Щодо *філософії*, то тут поняття «соціальна напруженість» розглядається з позицій соціальної філософії, де всі конфліктні явища, у тому числі і соціальна напруженість, вивчаються як невід'ємний елемент трансформаційних процесів у суспільстві, будь-яких конфронтацій і протиставлень та аналізуються через розв'язання проблеми соціального протиріччя [1; 8 та ін.].

Наприклад, А.В. Голованов [8], говорить про те, що феномен «соціальної напруженості» виступає одним з індикаторів назриваючих змін в тих чи інших сферах життєдіяльності соціуму. Відтак автор розглядає взаємозв'язок цього явища з трансформаційними процесами в соціальній системі. Він пропонує розглядати трансформацію соціальної системи як результат зростання в ній рівня соціальної напруженості, а саме зростання соціальної напруженості, в такому випадку, – як показник динаміки трансформаційного процесу системи [8].

У *політології* «соціальну напруженість» розглядають з точки зору її впливу на політичну життєдіяльність країни, використовуючи здебільшого такі терміни, як «соціальна напруженість електорату», «політична напруженість» та ін. Окрім того, в політології ця проблема розглядається в рамках політичної конфліктології, через поняття суперечності та конфлікт. За критерій також беруться соціологічні дані про готовність/неготовність громадян брати участь у протестних акціях [13; 14].

Так, у роботі Г.І. Козирева [13] подано специфіку політичної напруженості як різновиду соціальної. Соціально-політична напруженість являє собою соціально-психологічний стан людей, обумовлений їхнім соціальним і політичним становищем і ступенем незадоволеності станом справ або ходом розвитку подій у суспільстві та політичній системі. Причиною її появи можуть бути проблеми, на основі яких виникає соціальна напруженість. Але на відміну від останньої, соціально-політична напруженість охоплює великі соціальні групи, зачіпає політичні відносини і створює загрозу державної влади. Соціальна напруженість за певних умов може трансформуватися в соціально-політичну.

Специфіка соціально-політичної напруженості полягає, по-перше, в тому, що вона охоплює значні соціальні верстви, громадські та політичні інститути, по-друге, в тому, що вона зачіпає політичні відносини.

У цьому її відмінність від соціальної напруженості. Але в той же час політика для неї лише засіб розв'язання проблеми, а не самоціль. У цьому полягає також її відмінність і від політичної напруженості. В основі політичної напруженості лежить незадоволеність станом і розвитком політичних відносин. Для неї політика є самоціллю, а інші відносини (соціальні, економічні, побутові та інші) можуть використовуватися як засіб для ескалації напруженості і досягнення політичних цілей. Отже, політична напруженість являє собою соціально-психологічний стан людей, обумовлений їхньою незадоволеністю станом справ або ходом розвитку подій у політичній сфері [13].

Представимо тепер результати аналізу поняття «соціальна напруженість» в рамках *психологічних наук*.

Як уже зазначалось, до 80–90-х років у вітчизняній психології поняття «соціальна напруженість» розглядалось здебільшого з позицій теорій стресу і психічної напруженості, зокрема, психічної напруженості особистості в різних видах діяльності. Після 90-х років переважно в соціальній та політичній психології з'являється низка робіт, присвячена психологічним проблемам соціальної напруженості [22; 25 та ін.].

Сьогодні до проблеми соціальної напруженості привернуто багато уваги в різних сферах психології. Отже, аналіз літератури показав, що в психології соціальну напруженість розглядають *на трьох рівнях*.

По-перше, соціальну напруженість розглядають на *макрорівні* (на рівні суспільства в цілому). Основну увагу цьому рівню досліджень соціальної напруженості приділено в соціальній та політичній психології. При цьому використовуються такі терміни, як соціальна напруженість та соціально-психологічна напруженість.

Так, В.О. Васютинський використовує термін соціально-психологічна напруженість, досліджуючи його в контексті громадсько-політичного життя суспільства, та, розуміючи його як поняття, яке

характеризує особливий стан суспільного життя, що вирізняється загостренням внутрішніх суперечностей об'єктивного і суб'єктивного характеру, посилені у низці випадків зовнішніми обставинами (наприклад, стихійними лихами, катастрофами). Глибинні причини цього явища – сукупність економічних, політичних, соціальних та інших чинників, дія яких призводить до виникнення в суспільстві (у країні загалом чи в окремому регіоні) нестабільної або конфліктної ситуації [22].

Разом із тим, М.М. Слюсаревський [25] говорить про те, що термін *соціально-психологічна напруженість* не є цілком адекватним, адже, це, по суті, рівнозначне визнанню існування в суспільстві якоїсь «більшої» напруженості, яка виходить за межі суб'єктивного, і отже, є «об'єктивною». Іншими словами, явно чи імпліцитно визнається, що пов'язані з соціальною напруженістю об'єктивні реалії (падіння ВВП, злочинність, безробіття тощо) можуть «напружувати» суспільство ніби самі по собі, не позначаючись на психіці людей. На думку автора, «психологізованими» соціальні явища є за самою своєю природою. Тому всі спроби виокремлення соціально-психологічного із соціального ведуть до подвоєння соціальної реальності. Автор наголошує, що можна говорити лише про вивчення соціального за допомогою специфічних соціально-психологічних засобів чи під специфічним кутом зору, тобто про певний рівень або спосіб пізнання соціальних явищ.

Отже, за підходом М.М. Слюсаревського, соціальна напруженість визначається як певний психічний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками (на кшталт падіння виробництва, зниження рівня споживання, притоку мігрантів, загострення міжетнічних суперечностей) і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці (злочинність, акції протесту тощо) [25].

По-друге, соціальну напруженість розглядають на *мезорівні* (на рівні окремих організацій або трудових колективів). Основну увагу цьому рівню досліджень соціальної напруженості приділено в соціальній, організаційній психології, психології праці тощо, хоча в багатьох аспектах зазначені дослідження мають соціологічний контекст та тісно переплітаються з соціологією праці та організацій. При цьому використовуються також терміни «соціальна напруженість» та «соціально-психологічна напруженість» [5; 6; 30 та ін.].

Зокрема, С.М. Вакулєнко, О.В. Чернявська та Т.В. Яковенко, досліджуючи проблему соціальної напруженості на підприємствах, зазначають, що дослідження стану соціально-трудова відносин, рівня соціальної напруженості в цій сфері, чинників, що її викликають та нівелюють, на пострадянському просторі переживають третю хвилю. Загострення ситуації в трудовій сфері фіксувалися та вивчалися на початку 90-х років ХХ ст. (акції протесту того часу мали переважно політико-економічний характер), друга хвиля публікацій відноситься переважно до кінця 90-х років ХХ ст. (загострення ситуації в трудовій сфері, що викликані зміною власників, масовою приватизацією підприємств та іншими трансформаційними процесами), і третя хвиля спостерігається сьогодні (головним чином під впливом світової фінансово-економічної кризи, яка в українському суспільстві поглиблюється ще й перманентною політичною кризою). Сьогодні соціальна напруженість у соціально-трудова сфері безпосередньо пов'язана з напруженістю в соціально-політичній сфері; вона розглядається як характеристика кризового стану суспільства в цілому або окремого соціального інституту (територіальної спільноти, трудового колективу, групи), що проявляється як в суспільній свідомості, так і на поведінковому рівні [6].

Автори розглядають соціальну напруженість, *по-перше*, як характеристику соціально-трудова відносин, яка відображає процес накопичення протестного потенціалу, можливість його переходу у відкрите протистояння між соціальними суб'єктами, які мають різний соціальний статус, займають різні соціальні позиції в організаційній структурі, в силу чого мають різні можливості задоволення своїх суттєвих потреб та інтересів. *По-друге*, соціальна напруженість в трудових колективах виникає як результат зростання масового незадоволення працівників виробничою ситуацією, умовами та оплатою праці тощо.

Так, Д.А. Шмонін [30] розглядає соціальну напруженість як характеристику соціально-трудова відносин з точки зору ймовірності їхнього переходу до відкритого конфлікту між сторонами цих відносин та обумовлена: ступенем незбігу інтересів роботодавців та найманих працівників; різницею в ступені їхньої відповідальності за невиконання своїх договірних обов'язків; станом нерівності можливостей у захисті своїх прав.

На наш погляд, соціальна напруженість в організації – це психічний стан персоналу організації, що зумовлений впливом зовнішніх та внутрішніх чинників та може проявлятися в індивідуальній чи груповій поведінці. До зовнішніх чинників слід віднести загальний рівень соціальної напруженості в суспільстві, соціально-економічний та політичний стан в країні та ін. До внутрішніх чинників, на нашу думку, належать організаційні чинники (економічний стан організації, умови праці, рівень заробітної плати, організаційна культура та ін.), а також індивідуальні особливості персоналу організації (вік, стать, цінності, організаційна лояльність тощо).

Важливо підкреслити, що, на наш погляд, наслідком соціальної напруженості може бути, наприклад, саботаж, соціально-професійний конфлікт, акції протесту, страйки, але не обов'язково. Впроваджуючи психологічні технології щодо управління соціальною напруженістю, її профілактики та подолання, можна запобігти серйозним конфліктам та патологічним змінам в організації.

По-третьє, соціальну напруженість розглядають на *мікрорівні* (на індивідуальному рівні). Основну увагу цьому рівню досліджень соціальної напруженості приділено в загальній психології, психології

особистості, психології стресу, організаційної психології. При цьому використовуються терміни «соціальна напруженість» та «психічна напруженість».

Так, Н. Наєнко під терміном «психічна напруженість» розуміє психічні стани в складних умовах взагалі, незалежно від особливості ефектів, які вони викликають. Психічна напруженість – це певний емоційний стан, що є реакцією особистості на стресогенний фактор, на взаємодію із соціальним середовищем. Яскравим прикладом психічної напруженості може слугувати стан тривожності. Тривожність характеризується емоціями напруження, занепокоєння, тривоги, стурбованості, нервозності, що суб'єктивно переживаються і виникають у складних стресових ситуаціях. Стан тривожності може викликатися антиципацією уявних труднощів, неприємностей або загрози. Як емоційна реакція на стрес психічний стан тривожності є одним з основних показників психологічної готовності людини до дій в екстремальних, несприятливих умовах [18].

Л.Е. Орбан-Лембрик вказує на те, що соціальна напруженість виникає внаслідок соціальної дезадаптації, яка охоплює такі сфери і процеси:

- фізіологічну дезадаптацію певних прошарків населення до труднощів. Наприклад, неможливість нормально пристосуватися до підвищення цін без зниження рівня життя;
- психофізіологічну дезадаптацію, яка виражається в неусвідомлених масових психічних станах (тривога, агресивність, апатія) під час пристосування до труднощів та соціальних змін;
- соціально-психологічну дезадаптацію, яка відтворює усвідомлені конфліктні ставлення певних прошарків населення до труднощів і соціальних змін (підвищена політизація, страйки, незадоволення, міграція, злочинність тощо) [19].

Окрім того, досліджується соціальна напруженість в окремих професійних групах [11; 17; 31 та ін.]: особливості розвитку, перебігу та специфічні чинники виникнення, характерні для певних професій.

Наприклад, Ю.В. Ярошок, досліджуючи регуляцію психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності, визначає залежність виникнення різного роду психічної напруженості від психотравмуючих факторів, а також співвідношення стресу з поняттям «психічна напруженість» [31].

Висновки. Отже, соціальна напруженість – складний міждисциплінарний феномен, що знаходиться в колі уваги багатьох наук: соціологія, політологія, філософія, економіка, психологія.

Події останнього часу в Україні знов привернули увагу дослідників до проблеми соціального напруження. Насамперед необхідне уточнення суті цього поняття, визначення його чинників, розробка інноваційного інструментарію дослідження, а, головне, впровадження технологій щодо управління соціальною напруженістю, її профілактики та подолання на всіх рівнях її прояву.

На нашу думку, проведення комплексних досліджень соціальної напруженості на всіх рівнях повинне здійснюватися поза дисциплінарним контекстом. Разом із тим, проведення більш «вузьких» досліджень на певному рівні та в межах конкретної науки дозволить більш глибоко дослідити цей феномен з урахуванням сфери компетенції цієї науки.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у проведенні подальших психологічних досліджень феномену «соціальна напруженість», з урахуванням сучасних соціально-економічних та соціально-політичних подій.

Список використаних джерел

1. Андренко О. Інтегральна оцінка соціальної напруженості регіонів [Електронний ресурс] / Олена Андренко, Сергій Мордовцев // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2015. – Вип. 2 (13). – С. 161–168. – Режим доступу до журн. : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15aoasn.pdf>.
2. Андрущенко В.П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручн. для вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М.І. Михальченко. – [вид. 4-те, випр. та доп.]. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 552 с.
3. Баранова Г.В. Социальная напряженность: особенности методологии и методики ее анализа и прогнозирования : дисс. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / Галина Васильевна Баранова. – Орел, 2009. – 183 с.
4. Белай В. Дослідження соціальної напруженості як передумови виникнення кризових явищ / В. Белай // Теорія та практика державного управління. – Вип. 3 (38). – 2012. – С. 27–34.
5. Бондаренко А.Ф. Социально-психологическая напряжённость на предприятии: к проблеме измерения [Текст] / А.Ф. Бондаренко // Психологический журнал. – № 3. – 1993. – С. 103–110.
6. Вакуленко С.М. Соціальна напруженість на підприємствах: результати апробації типової методики експертизи стану соціально-трудова відносин / С.М. Вакуленко, О.В. Чернявська, Т.В. Яковенко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles/Chernjavskaja.pdf
7. Бузовский И. Социальная напряженность и тревожность в контексте диагностики общественных конфликтов / И. Бузовский // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – С. 169–176.
8. Голованов А.В. Социальная напряженность общества переходного периода : дисс. ... канд. фил. наук : 09.00.11 / Алексей Владимирович Голованов. – Саранск, 2009. – 250 с.
9. Губина Н.В. Социальная напряженность в трудовом коллективе [Текст] / Н.В. Губина // Социологические исследования. – 1998. – № 11. – С. 17–25.
10. Давыдов А.А. Измерение социальной напряженности / А.А. Давыдов, Е.В. Давыдова. – М. : ИС РАН, 1992. – 147 с.

11. Карамушка Л.М. Соціальна фрустрованість освітнього персоналу: зв'язок із типами організаційної культури загальноосвітніх навчальних закладів / Л.М. Карамушка, І.В. Зайка // Організаційна психологія. Економічна психологія. – № 2–3 (5–6). – 2016. – С. 80–89.
12. Клюєнко Е.О. Діагностика соціальної напруженості : дис. ...канд. соц. наук : 22.00.03 / Е.О. Клюєнко ; Інститут соціології Національної академії наук України. – К., 1998. – 250 с.
13. Козирев Г.І. Політична конфліктологія : [навчальний посібник] / Г.І. Козирев. – М. : ВД «ФОРУМ» ; ИНФРА-М. – 432 с.
14. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: Політологічний концепт / В.О. Котигоренко // НАН України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
15. Кудрявцев В.Н. Юридическая конфликтология / В.Н. Кудрявцев. – М., 1995. – 318 с.
16. Курінний В.О. Управління персоналом в умовах кризи [Електронний ресурс] / В.О. Курінний. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/1_kurinnij.htm
17. Марищук В.Л. Напряженность в полете / В.Л. Марищук, К.К. Платонов, Е.А. Плетницкий . – М., 1969. – 120 с.
18. Наенко Н.И. Психическая напряженность / Н.И. Наенко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 12 с.
19. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с.
20. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс. – М., 1997. – С. 16–44.
21. Пирогов И.В. Социальная напряженность: теория, методология и методы измерения : дисс... канд. соц. наук : 22.00.01 / Игорь Владимирович Пирогов. – М., 2002. – 177 с.
22. Психологія масової політичної свідомості та поведінки / [відп. ред. В.О. Васютинський]. – К. : Вид-во "ДОК-К", 1997.
23. Рукавишников В.О. Социальная напряжённость: диагноз и прогноз / В.О. Рукавишников, В.Н. Иванов, В.Б. Козлов и др. // Социол. исслед. – 1992. – №3. – С. 3–23.
24. Семикіна М.В. Напруженість соціально-трудова відносин як гальмо економічного зростання регіону [Текст] / М.В. Семикіна // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, 2012. – Вип. 22(1). – С. 96–103.
25. Слюсаревський М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників / М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2002. – № 5(8). – С. 24–34.
26. Тучков, Е.В. Социальная напряженность: механизмы диагностики и регулирования : автореф. дисс. . канд. социолог. наук / Е.В. Тучков. – Орел, 2001. – 24 с.
27. Узунов В.В. Оцінка і діагностика соціальної напруги в державних цільових програмах : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / В.В. Узунов ; Н.-д. центр індустр. пробл. розв. НАН України. – Харків, 2008. – 20 с.
28. Фротер О.С. Облivity прояву соціальної напруженості в діяльності аграрних підприємств / О.С. Фротер // Агроекономіка. – 2013. – № 20. – С. 62–66.
29. Чернявська О.В. Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу) : дис... канд. соц. наук : 22.00.07 / О.В. Чернявська. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2001. – 240 с.
30. Шмонин Д.А. Методологические предпосылки оценки социальной напряженности в сфере социально-трудова отношений / Д. А. Шмонин // Социология. – 1999. – № 3. – С. 4–7.
31. Ярошок Ю.В. Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності : автореф. дис... канд. психол. наук : 20.02.02 / Ю.В. Ярошок ; Нац. акад. прикордон. військ України ім. Б.Хмельницького. – Хмельницький, 2000. – 18 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Andrenko O. Intehral'na otsinka sotsial'noyi napruzhenosti rehioniv [Elektronnyy resurs] / Olena Andrenko, Serhiy Mordovtsev // Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava. – 2015. – Vyp. 2 (13). – S. 161–168. – Rezhym dostupu do zhurn. : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15aoasnr.pdf>.
2. Andrushchenko V.P. Sotsial'na filosofiya. Istoriya, teoriya, metodolohiya : pidruchn. dlya vyshch. navch. zakl. / V. P. Andrushchenko, L. V. Hubers'kyu, M.I. Mykhal'chenko. – [vyd. 4-te, vypr. ta dop.]. – K. : Yurinkom Inter, 2016. – 552 s.
3. Baranova G.V. Social'naja naprjazhennost': osobennosti metodologii i metodiki ee analiza i prognozirovaniya : disc. ... kand. soc. nauk : 22.00.01 / Galina Vasil'evna Baranova. – Orel, 2009. – 183 s.
4. Byelay V. Doslidzhennya sotsial'noyi napruzhenosti yak peredumovy vynykennya kryzovykh yavlyshch / V. Byelay // Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya. – Vyp. 3 (38). – 2012. – S. 27–34.
5. Bondarenko A.F. Social'no-psihologicheskaja naprjazhonnost' na predpriyatii: k probleme izmereniya [Tekst] / A.F. Bondarenko // Psihologicheskij zhurnal. – № 3. – 1993. – S. 103–110.
6. Vakulenko S.M. Sotsial'na napruzhenist' na pidpryemstvakh: rezul'taty aprobatsiyi tipovoyi metodyky ekspertyzy stanu sotsial'no-trudovykh vidnosyn / S.M. Vakulenko, O.V. Chernyavs'ka, T.V. Yakovenko / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles/Chernjavskaja.pdf
7. Buzovskij I. Social'naja naprjazhennost' i trevozhnost' v kontekste diagnostiki obshhestvennykh konfliktov / I. Buzovskij // Sociologija: teoriya, metody, marketing. – 2008. – S. 169–176.
8. Golovanov A.V. Social'naja naprjazhennost' obshhestva perehodnogo perioda : diss. ... kand. fil. nauk : 09.00.11 / Aleksej Vladimirovich Golovanov. – Saransk, 2009. – 250 s.
9. Gubina N.V. Social'naja naprjazhennost' v trudovom kollektive [Tekst] / N.V. Gubina // Sociologicheskie issledovaniya. – 1998. – № 11. – S. 17–25.
10. Davydov A.A. Izmerenie social'noj naprjazhennosti / A.A. Davydov, E.V. Davydova. – M. : IS RAN, 1992. – 147 s.
11. Karamushka L.M. Sotsial'na frustrovanist' osvith'oho personalu: zv'yazok iz typany orhanizatsiyanoi kul'tury zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv / L.M. Karamushka, I.V. Zayika // Orhanizatsiyana psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya. – № 2–3 (5–6). – 2016. – S. 80–89.
12. Klyuyenko E.O. Diahnostyka sotsial'noyi napruzhenosti : dys. ...kand. sots. nauk : 22.00.03 / E.O. Klyuyenko ; Instytut sotsiolohiyi Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny. – K., 1998. – 250 s.

13. Kozyryev H.I. Politychna konfliktolohiya : [navchal'nyy posibnyk] / H.I. Kozyryev. – M. : VD «FORUM» ; YNFRA-M. – 432 s.
14. Kotyhorenko V.O. Etnichni protyrichchya i konflikty v suchasnyy Ukraini: Politolohichnyy kontsept / V.O. Kotyhorenko // NAN Ukrainy ; Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen'. – K. : Svitohlyad, 2004. – 722 s.
15. Kudrjavcev V.N. Juridicheskaja konfliktologija / V.N. Kudrjavcev. – M., 1995. – 318 s.
16. Kurinnyy V.O. Upravlinnya personalom v umovakh kryzy [Elektronnyy resurs] / V.O. Kurinnyy. – Rezhym dostupu : http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/1_kurinnij.htm
17. Marishhuk V.L. Naprjazhennost' v polete / V.L. Marishhuk, K.K. Platonov, E.A. Pletnickij . – M., 1969. – 120 s.
18. Naenko N.I. Psihicheskaja naprjazhennost' / N.I. Naenko. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1976. – 12 s.
19. Orban-Lembryk L.E. Sotsial'na psykhologhiya : posibnyk / L.E. Orban-Lembryk. – K. : Akademvydav, 2003. – 448 s.
20. Parsons T. Sistema sovremennykh obshhestv [Tekst] / T. Parsons. – M., 1997. – S. 16–44.
21. Pirogov I.V. Social'naja naprjazhennost': teorija, metodologija i metody izmerenija : diss... kand. soc. nauk : 22.00.01 / Igor' Vladimirovich Pirogov. – M., 2002. – 177 s.
22. Psykhologhiya masovoyi politychnoyi svidomosti ta povedinky / [vidp. red. V.O. Vasyutyn'skyy]. – K. : Vyd-vo "DOK-K", 1997.
23. Rukavishnikov V.O. Social'naja naprjazhennost': diaгноз i prognoz / V.O. Rukavishnikov, V.N. Ivanov, V.B. Kozlov i dr. // Sociol. issled. – 1992. – №3. – S. 3–23.
24. Semykina M.V. Napruzhenist' sotsial'no-trudovykh vidnosyn yak hal'mo ekonomichnoho zrostannya rehionu [Tekst] / M.V. Semykina // Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, 2012. – Vyp. 22(1). – S. 96–103.
25. Slyusarev'skyy M. Sotsial'na napruzhenist': teoretychna model' neobkhidnykh i dostatnykh pokaznykiv / M. Slyusarev'skyy // Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykhologhiyi. – 2002. – № 5(8). – S. 24–34.
26. Tuchkov, E.V. Social'naja naprjazhennost': mehanizmy diagnostiki i regulirovanija : avtoref. diss. . kand. sociolog. nauk / E.V. Tuchkov. – Orel, 2001. – 24 s.
27. Uzunov V.V. Otsinka i diahnostyka sotsial'noyi napruhy v derzhavnykh tsil'ovykh prohramakh : avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.00.03 / V.V. Uzunov ; N.-d. tsentr industr. probl. rozv. NAN Ukrainy. – Kharkiv, 2008. – 20 s.
28. Froter O.S. Ooblyvosti proyavu sotsial'noyi napruzhenosti v diyal'nosti ahrarynykh pidpryyemstv / O.S. Froter // Ahrosvit. – 2013. – № 20. – S. 62–66.
29. Chernyavs'ka O.V. Mekhanizm vplyvu sotsial'nykh zmin na sotsial'nu napruzhenist' v suchasnyy Ukraini (na prykladi mehapolisu) : dys... kand. sots. nauk : 22.00.07 / O.V. Chernyavs'ka. – Kharkiv's'kyy natsional'nyy universytet imeni V.N. Karazina. – Kharkiv, 2001. – 240 s.
30. Shmonin D.A. Metodologicheskie predposylki ocenki social'noj naprjazhennosti v sfere social'no-trudovykh otnoshenij / D. A. Shmonin // Sociologija. – 1999. – № 3. – S. 4–7.
31. Yaroshok Yu.V. Rehulyatsiya psykhichnoyi napruzhenosti viys'kovosluzhbovtziv v ekstremal'nykh umovakh sluzhbovo-boyovoyi diyal'nosti : avtoref. dys... kand. psykol. nauk : 20.02.02 / Yu.V. Yaroshok ; Nats. akad. prykordon. viys'k Ukrainy im. B. Khmel'nyts'koho. – Khmel'nyts'kyy, 2000. – 18 s.

Kredentser, O.V., Lagodzinska, V.I., Kovalchuk, O.S. The theoretical analysis of the concept of "social tension": an interdisciplinary approach. The authors make a theoretical analysis of the concept of "social tension" in the context of interdisciplinary studies. The concept of social tension is analyzed in terms of sociology, sociology of work, economics, management, social philosophy, political science, social psychology, personality psychology. It is shown that this problem has been studied in full measure by sociologists and psychologists.

In Ukrainian sociology the concept of social tension is seen from the perspective of the theory of social change at the interpersonal, intergroup, interethnic and social levels with its effects found at socio-psychological and behavioral levels.

Social tension, as viewed by psychologists, has its own specific features and can be researched at the macro (society), meso (organizations, small groups) and micro (individual) levels.

The authors discuss further research on the psychological phenomenon of social tension in line with the current social, economic and political events.

Keywords: social tension, socio-psychological tension, political tension, mental tension, social conflict, social tension in organizations.

Відомості про авторів

Креденцер Оксана Валеріївна, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Kredentser, Oksana Valeriivna, PhD, associate professor, senior researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: okred@mail.ru

Лагодзінська Валентина Іванівна, кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Lahodzinska, Valentyna Ivanivna, PhD, researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: vlagoda@ukr.net

Ковальчук Олександр Сергійович, науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Kovalchuk, Olexandr Serhiiovych, researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: kovalchuk_a_c@email.ua